

*Т. О. Щербань,
ст. наук. співроб., канд. ист. наук*

Корифей українського літературознавства, етнографії та фольклористики М. Ф. Сумцов: до 150-річчя від дня народження

2004 року виповнюється 150 років від дня народження видатного українського вченого, багаторічного професора Харківського університету, автора понад 800 наукових праць, члена-кореспондента Петербурзької академії наук (1905), академіка Української академії наук (1919) Миколи Федоровича Сумцова.

М. Ф. Сумцов зробив значний внесок у розвиток української науки. Він одним з перших розпочав грунтовні дослідження в галузі українського літературознавства, опублікував ряд монографій, які заповнили прогалини в історії української літератури середніх віків. Вчений досліджував творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Манжури та інших письменників і поетів.

Надзвичайно вагомі заслуги М. Ф. Сумцова у формуванні наукових підвалин вітчизняної етнографії. У багатьох своїх працях, побудованих на великих масивах упередше введених до наукового обігу передшоджерел, він виявив і описав культурні та побутові відмінності українського народу. Значною мірою завдяки дослідженням академіка М. Ф. Сумцова українська етнографія наприкінці XIX — початку ХХ ст. досягла помітних успіхів.

М. Ф. Сумцов — один з основоположників української фольклористики. Ряд монографій, в яких вчений розглянув український фольк-

лор в контексті соціокультурних умов його виникнення і розвитку, не втратили свого значення і досі. М. Ф. Сумцов залишив низку праць з історії української фольклористики, в яких висвітлив поступ цієї галузі науки, розповів про найвідоміших діячів українського фольклору.

М. Ф. Сумцов був авторитетним шевченкознавцем. Якби зібрали до купи усі його праці, присвячені творчості Т. Г. Шевченка, вийшла б грунтовна монографія, яка зацікавила б не лише професійних дослідників, але і широкі кола читачів.

М. Ф. Сумцов — автор праць в царині українського мовознавства, мистецтвознавства, педагогіки, славістики, наукової біографістики, історії, археології, природознавства, музеєзнавства.

У часи тотальної русифікації «юго-западного краю» М. Ф. Сумцов наполегливо боровся за вільний розвиток в Російській імперії української мови, надання їй статусу мови літературної і наукової. Після скасування указів про заборону українських друкованих видань він почав публікувати праці українською мовою, одним з перших перейшов на українську мову викладання.

М. Ф. Сумцов упродовж усього життя збирав етнографічний і фольклорний матеріал, який став основою Історичного музею Харкова. З ініціативи Миколи Федоровича була заснована у Харкові наукова

бібліотека ім. В. Г. Короленка, відкрита лікарня очних хвороб, організований фонд допомоги дітям з незаможних родин.

За радянських часів ім'я вченого-українознавця побіжно згадувалося у синтезованих виданнях з історії літературознавства, етнографії та фольклористики, виходили в світ і поодинокі праці, присвячені окремим галузям багатогранної наукової діяльності академіка, які навіть в сукупності не дають повного уявлення про велич творчого генію цієї видатної особистості. З політичних міркувань деякі дослідники намагалися зменшити досягнення М. Ф. Сумцова, висловлювали упереджено критичні зауваження стосовно його теоретичних побудов, інші автори в коротеньких статтях, присвячених М. Ф. Сумцову, наприклад, у науково-довідковій літературі, наводили оцінки його праць із вже давно застарілої «Істории русской этнографии» (1891) О. М. Пипіна, знаходилися й такі, що використовували ідеї і фактологічний матеріал М. Ф. Сумцова без посилань на його публікації.

З початку 90-х років ХХ ст. помітно посилився інтерес фахівців до постаті М. Ф. Сумцова. У період з 1992 до 1997 р. вийшли друком змістовні публікації і відбувся захист кандидатських дисертацій, присвячених різним напрямкам його діяльності, зокрема В. М. Пивоваров розглянув праці М. Ф. Сумцова в галузі давньоукраїнської літератури, Г. О. Савченко — його науково-історичну спадщину, а О. С. Мандебура — проблеми української етнографії у науковому доробку академіка. У 1999 р. опублікований бібліографічний покажчик «Микола Федорович Сумцов (1854–1922)», який містить не лише список наукових праць вченого, але і літера-

туру про нього — загальні та спеціальні роботи з оцінками наукових поглядів М. Ф. Сумцова, рецензії і відзиви на його дослідження, присвячені йому ювілейні видання з біографічними матеріалами, листування тощо. 2000 р. вийшла у світ книга І. Я. Шишова «Українознавець. Дослідження. (Спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова)», в якій у загальних рисах охарактеризована особистість М. Ф. Сумцова, розглянуті деякі його праці. На превеликий жаль, і досі немає жодного комплексного монографічного дослідження життя і діяльності М. Ф. Сумцова. Невеликий обсяг даної статті також не дозволяє зупинитися на вітві на найважливіших працях вченого, але сподіваємося на вихід в світ вже найближчим часом грунтовних монографій з докладним висвітленням життєвого шляху, критико-аналітичним розглядом наукової спадщини, об'єктивними оцінками наукових здобутків з позицій сьогодення, відтворенням педагогічної та громадської роботи, характеристикою світогляду Миколи Федоровича Сумцова, який «усім життям і діяльністю подає яскравий приклад того невмирущого українського менталітету, який протягом віків всупереч скрутним обставинам і руйнаціям, як Фенікс із попелу, оживає і злітає над землею, завіщаю нам самою історією» [1].

Микола Федорович Сумцов народився 18 квітня 1854 р. в Петербурзі у дворянській родині нашадків української козацької старшини. Після закінчення Другої харківської гімназії в 1871 р. вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету. Значний вплив на формування його наукових інтересів і світогляду зробили професори М. С. Дринов та О. О. Потебня.

Марин Стоянов Дринов (1838–1906), вихованець Московського університету (1865), учень відомих славістів О. М. Бодянського та Ф. І. Буслаєва, з 1873 р. викладав на кафедрі слов'янознавства Харківського університету як доцент, з 1876 р. — професор, з 1898 р. — заслужений професор цього університету, з 1898 р. — член-кореспондент Петербурзької академії наук [2].

М. С. Дринов спеціалізувався переважно у галузі болгаристики. У багатьох своїх працях, присвячених середньовічній історії Болгарії, він порушував проблеми утворення болгарської народності, заселення слов'янами Балканського півострова, характеру болгарсько-візантійських відносин у Х ст., особливостей богословського руху і т. ін. Поряд із проведеним історичним дослідженням М. С. Дринов працював у галузі болгарської філології. Він опублікував цінні матеріали з болгарської діалектології, сприяв створенню єдиної болгарської орфографії, заклав основи теорії болгарської лексикографії. Вчений зробив значний внесок у розвиток болгарської етнографії і фольклористики, залишив слід у болгарському джерелознавстві та історіографії.

У Харківському університеті М. С. Дринов читав майже всі славістичні дисципліни. На його лекціях Микола Сумцов заглиблювався в проблеми славістики, переймався долями слов'янських народів, вивчав їх мови, літературу, національно-культурні відмінності. Значною мірою завдяки лекціям М. С. Дринова Микола Сумцов зацікавився слов'янознавством. Схильність юнака до славістики й українознавства ще більше розвинув професор О. О. Потебня.

Випускник Харківського університету Олександр Опанасович По-

тебня (1835–1891) після захисту магістерської дисертації «О некоторых символах в славянской народной поэзии» (1861) обійняв посаду ад'юнкта кафедри російської словесності Харківського університету. У 1874 р. він захистив докторську дисертацію і був затверджений професором цього університету. 1877 р. О. О. Потебня був обраний членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Член Чеського товариства наук у Празі, почесний член багатьох інших російських та іноземних наукових товариств [3].

У численних працях, а надто у грунтовній монографії «Из записок по русской грамматике» (Т. 1 — 1874 — докт. дис.; Т. 2 — 1889; Т. 3 — 1899) О. О. Потебня на основі використання історично-попрівняльного методу досліджень вивчив граматичну будову слов'янських мов, створив вчення про еволюцію синтаксичних категорій одночасно із зміною морфологічних форм, висунув ідею про необхідність вивчення мов в описовому та історичному аспектах, зробив низку відкриттів, цінність яких була усвідомлена фахівцями багато років по тому. Олександр Опанасович Потебня глибоко вивчав питання походження і особливостей розвитку слов'янських мов у контексті історії народів. Вчений об'єктивно реконструював еволюцію української мови, визначив основні її відмінності, довів цілковито самобутній характер, описав діалекти.

Видатний філолог-філософ О. О. Потебня досліджував соціальні проблеми мови. У славновісній монографії «Мысль и язык» (1861) він порушив питання щодо зв'язків мови й мислення, ролі народу як творця і носія мови, значення мови у формуванні громадської свідомості тощо. Вчений вважав мову

підгрунтам національних відмінностей народу і виступав проти денационалізації взагалі та української зокрема. Денационалізацію Олександр Опанасович називав українським явищем, оскільки вона перериває етнокультурну спадкоємність поколінь і призводить до духовної деградації, аморальності та виродження.

О. О. Потебня обстоював право українського народу на розвиток рідної мови. Він вщент розбив великорусько-шовіністичну теорію нібито українська мова придатна лише до використання у другорядних художніх творах із сільської тематики. Олександр Опанасович зробив блискучий переклад українською мовою «Одіссеї» Гомера і неспростовно довів невичерпні художньо-образні та мовно-стильові можливості української мови, її здатність цілком адекватно передавати кращі зразки світової літературної класики.

Наукові праці О. О. Потебні стали вершиною досягнень на теренах української і світової лінгвістики та етнографії. Завдяки його діяльності Харківський університет перетворився на визначний центр славістики, куди приїздили на стажування філологи з різних міст Росії та з-за кордону.

Миколі Сумцову пощастило слухати лекції корифея слов'янознавства. Юнак одразу потрапив у повний яскравої й неординарної особистості Олександра Опанасовича, став одним із найбільших його шанувальників. Микола не лише опанував методи проведення наукових досліджень, теоретичні побудови і концепції улюбленого професора, але і переконався у правильності громадянської позиції свого вчителя, сприйняв його філософсько-світоглядні настанови, зацікавився

під його впливом українською народною творчістю.

У 1875 р. Микола Сумцов блискуче закінчив Харківський університет, за розвідку із галузі християнської демонології одержав золоту медаль. На жаль, ця праця була заборонена цензурою і через кілька років вийшла друком лише одна її частина — «Очерк истории колдовства в Западной Европе».

Залишений при кафедрі російської словесності, М. Ф. Сумцов незабаром був відряджений за кордон. У Гейдельберзькому університеті він слухав лекції з історії слов'янських літератур та філософії. Після повернення до Харкова Микола Федорович захистив кандидатську працю, присвячену літературній діяльності В. Ф. Одоєвського, і в 1878 р. почав викладацьку діяльність як доцент Харківського університету [4].

У 1880 р. М. Ф. Сумцов захистив магістерську дисертацію «О свадебных обрядах, преимущественно русских». Того ж року вийшла друком його праця «О славянских народных воззрениях на новорожденного ребенка». Ці розвідки свідчили про глибоке знання автором історії культури, народної творчості та побутових звичаїв слов'ян.

У 1884 р. М. Ф. Сумцов подав у раду факультету докторську дисертацію з історії української літератури XVII ст. Дисертація була схвалена факультетом, але Миколу Федоровича змусили відмовитися від захисту через звинувачення в українофільських концепціях, начебто обґрутованих у цій праці. Колеги М. Ф. Сумцова — О. Кирпичников, Л. Майков та інші — радили йому не знімати із захисту дисертацію і довго докоряли йому у слабохарактерності, на що Микола Федорович кінцевою кінцем відповів: «Дорогие, ... вам я обязан тем, что при всех

перепонах, достиг кафедры и уцелел при университетской ломке того времени. Где уж там было жаловаться и настаивать! Все тогда сжималось, и мне нужно было сжаться» [5].

У 1885 р. М. Ф. Сумцов захистив іншу докторську дисертацію «Хлеб в обрядах и песнях», в якій визначив, у чому полягає внутрішній зміст різноманітного вживання хліба в ритуальних дійствах різних народів світу, яку роль хліб відіграє у слов'янських піснях та оповіданнях, які зміни в релігійно-моральній сфері та у побуті народів спричинив розвиток хліборобства.

На основі використання історично-порівняльного методу досліджень Микола Федорович розглянув обрядове вживання хліба (на весіллях, хрестинах, похоронах) різними слов'янськими народами і дійшов висновку, що за повнотою вживання перше місце посідає українське весілля, потім йдуть російське, сербське, болгарське і т. ін., до того ж особливість українського весілля полягає ще у виконанні численних пісень, в яких згадується хліб. Хліб при цьому символізує добробут, здоров'я, достаток.

М. Ф. Сумцов пояснив призначення хліба на святах слов'янських народів, пов'язаних, наприклад, з певними порами року (Коляда, Масляна, свято Івана Купала та інші), порівняв їх із подібними святами інших народів світу. Обряди, пов'язані з хлібом, вчений описав в історичному аспекті у міжнародному контексті починаючи з давнього Єгипту.

Микола Федорович на величезному фактологічному матеріалі визначив місце «хлібних пісень» у народній поезії східних слов'ян. Він охарактеризував релігійно-міфічне значення обрядового хліба у деяких народів, наприклад, при жертво-

принесенні. М. Ф. Сумцов розповів про повсякденне вживання хліба слов'янами [6].

На початку 80-х років XIX ст. Микола Федорович Сумцов для заповнення прогалин в історії української літератури середніх віків приступив до підготовки багатотомного видання, кожний том якого мав на думці присвятити розгляду творчого надбання і висвітленню життєвого шляху та діяльності одного з найвизначніших українських письменників XVII ст. Цей цикл праць М. Ф. Сумцова у 1884 р. відкрив розвідками «Іннокентій Гізель» і «Іоанникий Галятовський». Перша з них стосувалася професора і ректора з 1645 р. Києво-Могилянської колегії Інокентія Гізеля (1600–1683), висвяченого 1656 р. в сан архімандрита Києво-Печерської лаври. У другій монографії йшлося про вихованця Києво-Могилянської колегії, потім її викладача, з 1657 р. — ректора, у 1669–1688 рр. — архімандрита Єлецького монастиря у Чернігові Іоанікія Галятовського. Того ж року вийшло друком дослідження М. Ф. Сумцова «К истории южно-русской литературы семнадцатого столетия. Лазарь Баранович», присвячене професору, ректору Києво-Могилянської колегії в 1650–1657 рр., архієпископу чернігівському. М. Ф. Сумцов об'єктивно реконструював у цій монографії перебіг історичних подій у смутні часи середньовіччя, визначив характерну рису суто українського слов'янофільства — гуманізм, який пояснив тим, що «...малорусский народ был в течение всего своего исторического существования народом страдательным, придавленным той или другой родственной народностью» [7]. М. Ф. Сумцов розповів про намагання І. Гізеля, І. Галятовського, Л. Барановича відстоюти

Київську митрополію, підпорядковану безпосередньо Константинопольській патріархії, визначив причини їх поразки у цій боротьбі. Вчений вважав, що підпорядкування Київської митрополії Московській патріархії внаслідок брудних інтриг стало переломним етапом у розвитку української церкви, після якого вона почала поступово втрачати минулі права і притаманній їй національній відмінності й незабаром вже була не здатна задоволити повною мірою релігійні потреби українського народу.

М. Ф. Сумцов стверджував, що проповіді Лазаря Бараповича були безбарвними, беззмістовними, схоластичними. Часто-густо Миколі Федоровичу було важко навіть зrozуміти, про що в них йдеється, оскільки у проповідях не було ані пояснень докматів, ані чітких моральних настанов. М. Ф. Сумцов зазначив, що Л. Барапович вживав у своїх творах церковнослов'янську мову, і хоч сам був українського походження, у його працях українські слова і звороти трапляються рідко. Численні вірші Л. Бараповича видалися М. Ф. Сумцову занадто довгими, нудними, порожніми, але не позбавленими певного художнього хисту. На думку Миколи Федоровича, Іоанікій Галятовський був талановитішим проповідником і письменником. У своїх творах він проповідував любов до близького, засуджував жорстокість, намагався прищепити почуття милосердя тим, хто жив у достатку, закликав заможних людей до подання допомоги бідним та немічним. Високо оцінив М. Ф. Сумцов славнозвісний трактат І. Галятовського «Наука, або спосіб зложення казання», схоластичний за формою, але надзвичайно змістовний по суті. Велике значення свого часу мали збірки проповідей та опо-

відань І. Галятовського «Ключ разумения» (1659); «Небо новое» (1665), які докладно розглянув Микола Федорович. М. Ф. Сумцов признався, що при читанні творів І. Галятовського його не залишало відчуття, що їх автор не тільки добре знає українську мову, але й у глибині душі любить її, тому що ця народна українська мова пробивається крізь церковнослов'янську і неначе оживляє суровий, сухий текст [8].

Інокентія Гізеля М. Ф. Сумцов назвав одним з найосвіченіших діячів України XVII ст. Німець за походженням, він став ширим прихильником православ'я. Після закінчення Києво-Могилянської колегії Інокентій Гізель удосконалював знання за кордоном. Повернувшись до Києва, він брав активну участь у культурному русі, церковному, політичному та громадському житті України. Архімандрит виступав за добре зносини українських гетьманів з московським царем для спільногго захисту православ'я від іновірців, сам часто виїздив у церковних та світських справах до Москви як представник вищого українського духовництва та козацької старшини.

У філософських працях І. Гізеля, наприклад, в трактаті «Opus totius philosophiae» (1645–1647), М. Ф. Сумцов крізь «схоластичний мотлох» виявив багато слушних думок і прогресивних для свого часу поглядів [9].

Праця М. Ф. Сумцова «Иоанн Вышенский» (1885) вивела з історичного забуття неординарну постать талановитого публіциста, прогресивного церковного і громадського діяча. Микола Федорович зазначив, що І. Вышенський з кінця XVI ст. мешкав на Афоні й звідтіля надсилив в Україну свої

послання. На основі вивчення першоджерел М. Ф. Сумцов установив, що під кінець життя І. Вишенський став схимником-анахоретом і мешкав у печері, де тихо помер десь після 1620 р.

М. Ф. Сумцов переконався, що смиренний монах поєднував релігійний аскетизм з непримиреною боротьбою проти соціального й національного гноблення. У багатьох своїх творах він піддавав гострій критиці тогочасний суспільно-економічний лад, пропагував ідеї соціальної рівності, пропонував скасувати церковну ієрархію з відповідними привілеями вищого духовенства, виступав навіть за створення безпастирної церкви. І. Вишенський сміливо викривав вище церковне духовництво у поширенні латинської церковної традиції на українських землях, гнівно таврував єпископів-зрадників, які підтримали Брестську церковну унію 1596 р. — знаряддя політичного, економічного, національного гноблення українського народу католицькою церквою та польським урядом [10].

Отже, М. Ф. Сумцов не лише відтворив основні віхи біографій і діяльність видатних українських церковних, політичних і громадських діячів XVII ст., але і докладно охарактеризував їх літературні твори, збірки віршів та проповідей, теоретико-богословські трактати, повчальні, полемічні та публіцистичні твори. Вчений підтверджив конкретними прикладами, що ректори Києво-Могилянської колегії передалися розвитком освіти та культури в Україні: відбудовували зруйновані православні церкви, споруджували нові храми, відкривали народні школи та лікарні. З ім'ям І. Гізеля він пов'язав створення першого вітчизняного підручника «Синопсиса» (1674), а з іменем

Л. Барановича — заснування того ж року у Новгород-Сіверському друкарні, переведеної 1679 р. до Чернігова, в якій ще за життя архієпископа було надруковано близько 50 книг. Результати наукових досліджень М. Ф. Сумцова, побудовані на великих масивах унікальних першоджерел, стали хрестоматійними і увійшли до усіх ґрунтовних видань з історії української літератури, довідників та підручників.

Центральне місце серед численних наукових праць М. Ф. Сумцова в галузі української етнографії посідає ґрунтовна монографія «Культурные переживания» (1889–1890), в якій застосований історично-порівняльний метод досліджень до широкого кола питань: про вибір місця поселення, історію житла, ставлення селян до землі, чоловічий та жіночий одяг, національні страви, музичні інструменти, вірування тощо. Автор навів цікаві відомості про хатні промисли та основні заняття українського народу, зокрема докладно описав поширене на Харківщині килимарство, зазначив, що технологія виготовлення килимів в Україні відома ще з IX ст., а надзвичайно яскраві та стійкі барвники для них робили в минулому з польових квітів. Автор розповів і про інші види діяльності українців — гончарство, чумацтво і т. ін.

Сучасні вчені зазначають, що в деяких працях, наприклад монографії «Культурные переживания», М. Ф. Сумцов порушував наукові проблеми поверхово, не заглиблюючись у суть справи, місцями викладав матеріал схематично. Але не здивим буде нагадати, що більша частина наукової діяльності Миколи Федоровича припала на період заборон щодо опрацювання українознавчої проблематики, тому він «... змушений був вивчати україн-

ський фольклор і літературу напівлегально, під маркою вивчення «південноруських» і «малоруських» пам'яток; проте і це не завжди оберігало від цензурних утисків, від доносів лакуз царського режиму» [11]. Тому далеко не усі результати наукових досліджень М. Ф. Сумцова міг відверто викладати у своїх працях і публікувати.

Опоненти не завжди поділяють ідеякі концептуальні тези, обґрунтовані М. Ф. Сумцовым в «Культурных переживаниях». В. Маланчук, наприклад, зробив спробу заперечити точку зору автора щодо причин занепаду в Україні окрім галузей сільського господарства: «...він помилково виводить занепад садівництва, особливо розведення садів серед лісу, за рахунок розвитку різного роду промислових об'єктів та залізниць на Україні» [12]. Це зауваження В. Маланчука видається спірним, оскільки добре відомий негативний вплив урбанізації на природне середовище. Проте, незважаючи на поодинокі критичні відзиви, провідні спеціалісти визнали вихід в світ монографії М. Ф. Сумцова «Культурные переживания» визначною подією в українській етнографії.

1891 р. М. Ф. Сумцов видав другом оригінальне дослідження «Писанки» про своєрідний вид народного мистецтва. Праця М. Ф. Сумцова «Современная малорусская этнография» побачила світ у 1892 і 1896 роках.

Наприкінці 90-х років XIX ст. Микола Федорович зацікавився усною народною творчістю і в 1896 р. опублікував розвідку «Опыт исторического изучения малорусских пословиц», а в 1898–1899 рр. — «Разыскания в области анекдотической литературы». 1900 р. вийшли другом складені М. Ф. Сумцовым про-

грами для збирання писанок та відомостей про них і програми для збирання матеріалів про кобзарів та лірників. Багатий фактологічний матеріал, який Микола Федорович накопичував упродовж багатьох років, він використав у монографії «Діячі українського фольклору» (1910). У цій невеликій за обсягом, але дуже змістовній книзі він подав життєписи і розглянув творчий доробок 77 найвідоміших українських фольклористів і, таким чином, фактично простежив поступ фольклористики протягом 1775–1905 рр.

Професори Харківського університету вважали корисним для крашого засвоєння студентами лекційного матеріалу і розвитку їх індивідуальних творчих здібностей, а також для наукових студій професорів заснування відповідних наукових товариств. У 1876 р. при Харківському університеті було створено Історико-філологічне товариство, першим головою якого став професор В. К. Надлер. Через рік на цей пост заступив професор О. О. Потебня і спрямував роботу товариства переважно на опрацювання україністики. Краші розвідки членів товариства публікувалися після попереднього обговорення на наукових семінарах в «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» [13].

У 1880 р. М. Ф. Сумцов став членом Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, протягом 1897–1919 рр. був його головою, з 1893 до 1919 р. очолював Педагогічний відділ, упродовж 1904–1918 рр. завідував етнографічним музеєм. Завдяки енергійній діяльності Миколи Федоровича музей поповнювався новими експонатами, розширялися експозиції жіночого і чоловічого одягу, господарського реманенту, рушників, писанок,

зразків кустарних промислів тощо. М. Ф. Сумцов доклав чималих зусиль для створення при музеї великої бібліотеки, до якої постійно надходили видання в галузі етнографії та фольклористики. За ініціативою М. Ф. Сумцова в товаристві були запроваджені цикли науково-популярних лекцій, на які запрошуvalisya uсi bажаючi.

Члени Історико-філологічного товариства брали активну участь у підготовці та проведенні XII Археологічного з'їзду, який відбувся у Харкові в серпні 1902 р. На зборах попереднього комітету у справах проведення з'їзду М. Ф. Сумцов зробив велику доповідь «Нариси народного побуту», в якій доводив, що занепад на селі традиційних занять і промислів призводить до погрішення моральних якостей українців. Він зазначив, що поширене в минулому чумацтво гарантувало чималі заробітки і розвивало у чоловіках витривалість та дисциплінованість, бджільництво облагороджувало пасічників, килимарство і виготовлення плахт прищеплювало витончений естетичний смак і т. ін. Бурхливий розвиток міст, прогрес промисловості, будівництво нових шляхів сполучення, на думку Миколи Федоровича, спричинили згасання традиційних занять селян, що негативно позначилося на їх побутових звичаях і навіть рисах характеру. Доповідач зауважив, що у повсякденність селянина все активніше вторгаються нові види діяльності, пов'язані зі штучним лісонасадженням, технічними засобами обробки землі, внесенням мінеральних добрив, штучним зрошенням або осушеннем. Микола Федорович, певна річ, вітав досягнення технічного прогресу, але разом з тим пропонував, якщо вже давні традиції на селі потроху віджи-

вають свій вік, допомагати сільській молоді опановувати нові професії з одночасним запровадженням і нових культурних традицій, спрямованіх на розширення їх ерудиції, підвищення освітнього рівня, розвиток усяких чеснот [14].

1905 р. за вагомі наукові здобутки М. Ф. Сумцов був обраний членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Того ж року урочисто відзначався тридцятирічний ювілей його науково-педагогічної діяльності. На вшанувальних зборах, які відбулися у Харківському університеті, відомі українські, російські та закордонні вчені високо оцінили внесок М. Ф. Сумцова у формування наукових підвальнін літературознавства, етнографії та фольклористики. З вітальним словом виступив професор Дмитро Іванович Багалій (1857–1932) — видатний український історик, з 1906 р. — ректор Харківського університету, академік Української академії наук з 1919 р. Дмитро Іванович відмітив наукові досягнення М. Ф. Сумцова, запевнив ювіляра у своїй ширій прихильності до нього: «Мягкость, терпимость к чужим мнениям и взглядам на общем фоне доброжелательности и снисходительности к людям, создавали благоприятные условия для совместной работы с Вами, делали желанным общение с Вами даже широких общественных кругов, на которые Вы нередко воздействовали и живым, и особенно печатным словом» [15].

Шляхетний, доброзичливий і толерантний, М. Ф. Сумцов завжди виявляв принциповість в обстоюванні власних переконань. Вчений, наприклад, засуджував політику царського уряду, спрямовану на виведення з ужитку української мови, боровся за скасування ганебних царських указів 1863, 1876, 1881

років, якими заборонялося поширення в Російській імперії українських друкованих видань та існування українського театру. У 1905 р. він очолив комісію, сформовану з професорів Харківського університету, яка підготувала «Записку по вопросу о цензуре книг на малорусском языке», яка була направлена в Міністерство внутрішніх справ і на височайше ім'я. Документ містив стислий огляд історії розвитку української літературної мови, обґрунтування тієї шкоди, якої вона знала внаслідок заборони українського друкованого слова. «Указ Валуєва 1863 р., — йшлося у «Записці», — заборонив українське письменство, забувши, що всяка література, а в тому й українська це коштовний капітал, і коли цей капітал знищить, то настане деморалізація, темрява й зашкраблення» [16]. Харківські професори вимагали негайног скасування згаданих указів, зрівняння цензурних вимог до українських видань з російськими.

Під тиском громадської думки восени 1906 р. були скасовані «Временные правила о печати» 1876 р., але негативні наслідки тривалих заборон українського письменства ще довго давалися взнаки, про що М. Ф. Сумцов писав 1918 р. у «Начерку розвитку української літературної мови». При відтворенні того історичного періоду, свідком якого він був сам, Микола Федорович зазначив: «Становище українського письменства стало неможливим. Здебільша воно мусило замовкнуті, почали перебралось в сусідню Галичину, яка на сорок літ зробилася для нього притулком і захистом. Але було чимало шкоди від такого становища письменства в ролі біженця. Література піду пала впливу місцевого галицького говору через те, що в межах Галичини

йшов виключно розвій українського письменства. Галицький вплив відбився найбільше на прозових наукових річах» [17]. М. Ф. Сумцов у цій праці зробив екскурс у минувшину української літературної мови, охарактеризував три її діалекти — північний, закарпатський та південний, розглянув мовні особливості творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, інших майстрів українського художнього слова, визначив їх внесок у становлення і розвиток української літературної мови, запропонував низку заходів, спрямованих на її удосконалення, підкреслив актуальність укладення українських термінологічних, орфографічних на інших словників, видання українських граматик та підручників.

Наукову і педагогічну роботу М. Ф. Сумцов поєднував з великим адміністративним навантаженням, у 1908–1916 рр. він був деканом історико-філологічного факультету Харківського університету.

У 1918 р. вийшла в світ велика, багато ілюстрована історико-етнографічна розвідка М. Ф. Сумцова, під редакцією Д. І. Багалія «Слобожане». У цій праці автор зробив першу спробу всебічного висвітлення еволюційного поступу Слобожанщини протягом трьох століть. Книга складалася з дев'ятнадцяти розділів (Початок Слобожанщини; Відозви про слобожан; Поділ громадянства; Хліборобство і промисловість; Торгівля. Ярмарки. Шибаї-котолупи; Від колиски до могили; Будній свята; Оселя; Одяг; Їжа та напої; Громадське хвилювання; Світогляд. Забобони. Пияцтво; Лихі години; Хвороби. Ліки; Наука й мистецтво; Преса. Театр; Діячі слобідського фольклору; Етнографічний музей в Харкові; Церковні музеї в Харкові) та фактично являла собою енциклопедію

краю [18]. Микола Федорович сподівався на те, що вже найближчим часом подібні видання будуть створені відносно усіх регіонів України і в сукупності складуть цілісну оповідь життя України від сивої давнини до сучасності.

Грунтовні наукові дослідження М. Ф. Сумцова дістали загальне визнання. У 1919 р. він був обраний академіком Української академії наук. В останні роки життя Микола Федорович продовжував вивчати українську народну словесність,

очолював Комітет для видання праць О. О. Потебні.

12 вересня 1922 р. перестало битися серце Миколи Федоровича Сумцова, українська наука зазнала великої втрати. Того ж року вийшли друком його хрестоматії з українського письменства та української літератури і перший том творів О. О. Потебні, що містив монографію «Мисль и язык», підготовка якого до друку здійснювалася під керівництвом і за активної участі М. Ф. Сумцова.

1. *Фрадкін В. З. Життя — на користь України // Микола Федорович Сумцов: 1854–1922: Бібліографічний покажчик.* — К.: Рідний край, 1999. — С. 8.
2. *Горина Л. В. Марин Дринов — историк и общественный деятель.* — М.: Изд-во МГУ, 1986. — 207 с.
3. *Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня.* — К.: Наук. думка, 1985. — 165 с.
4. *Життєпис проф. М. Ф. Сумцова // Зап. Історично-філологічного відділу ВУАН. — 1920–1922. — Кн. 2–3 (додаток до протоколу № 1).* — С. 6–7.
5. *Багалей Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования.* — Харьков, 1906. — С. 252.
6. *Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях.* — Харьков, 1885. — 137 с.
7. *Сумцов Н. Ф. К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия.* — Вып. 1: Лазарь Барапович. — Харьков, 1884. — С. 126.
8. *Сумцов Н. Ф. Иннокентий Галятовский.* — К., 1884. — 86 с.
9. *Сумцов Н. Ф. Иннокентий Гизель // Киевская старина.* — 1884. — Т. 10. — С. 183–226.
10. *Сумцов Н. Ф. Иоанн Вышенский.* — К., 1885. — 29 с.
11. *Білецький О. І. Зібрання праць у п'яти томах.* — Т. 2. — Українська література XIX — початку ХХ століття. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 96.
12. *Маланчук В. А. М. Ф. Сумцов як етнограф // Народна творчість та етнографія.* — 1979. — № 2. — С. 58.
13. *Плевако М. Историко-филологическое общество при Харьковском университете // Украинская жизнь.* — 1915. — № 11–12. — С. 56–76.
14. *Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта // Тр. Харьковского предварит. комитета по устройству XII Археологич. съезда.* — Харьков, 1902. — Т. 2, ч. 2. — С. 26–38.
15. *Редин Е. К. Профессор Николай Федорович Сумцов.* — Харьков, 1906. — С. 11.
16. *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія.* — К.: Вид-во УАН, 1927. — С. 64.
17. *Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови.* — Харків: Союз, 1918. — С. 8.
18. *Сумцов Н. Ф. Слобожане.* — Харьков: Союз, 1918. — 240 с.